

ילד יולד לנו

אבי הבן

בהוולד בן זכר למז"ט קוראים בשבת שלפני המילה את האב לתורה, ולפני הברכה והקריאה שרים בני ת"ת או ציבור המתפללים את השיר "אערוך מהלל ניבי" המדבר בשבחו של אליהו הנביא ז"ל, מלאך הברית, בשעת השיר מסתובב השמש עם בקבוק מי פרחים (בדרך כלל אלה המזוקקים מפרחי עצי הדר) ונותן לכל אחד מהקהל כמה טיפין בידו לברך "בורא מיני בשמים" ולהריח. מנהג זה של חלוקת מי פרחים בביהכ"נ נהוג גם כשעולה לתורה בר מצוה או חתן.

בכל המקרים, בעל השמחה הוא המספק את מי הפרחים, והסבה לדעתי היא פשוטה: הגשת כיבוד לציבור שלא כולם יכולים לבקר אצלו בבית. נהגו לקשט את החדר שבו מתקיימת ברית מילה על ידי ריידים צבעוניים שתולים אותם משני הצדדים של הכניסה לחדר, ולרוב בוחרים בצבע אדום. שמעתי מפיו של עמישדי גויטע שהוא שמע מאנשים זקנים שהסיבה לבחירת צבע אדום מקורו מימי האנוסים שהיו מפחדים למול לפי דיני ישראל, עם מוהל מוסמך ומנין אנשים, ומכיון שלא יכלו לתת פרסום לברית מפחד האויבים, נהגו לתלות ריידים אדומים אלה — הרומזים לדם ברית — למען ידעו האנוסים שיש בבית ברית מילה ויבואו.

הרה"ג ר' אברהם אדאדי זצ"ל, בספרו "ויקרא אברהם" בפרק "מקום שנהגו" כותב שמנהגנו שהבן הראשון הנולד, זוכה בסנדק אבי היולדת, ואם איננו קיים זוכה בו אחיה, ובלבד שהסנדק מביא משלו קודם המילה כל הבגדים הצריכים לתינוק.

ברית מילה

ביום שלפני הברית, לפנות ערב, באים לבית היולדת, וקוראים בנעימה את ההלל הגמור עם ההלל הגדול. ילדים רבים מתאספים ומצטרפים לקריאה זו. בעל הבית מכבד את הקוראים במשקה ועוד, ואת הילדים בפולים או חימץ (חומוס) קלויים ומבושלים בתוספת מטבע קטנה לכל ילד. הילדים יש להם חוש ריח מפותח מאוד ויודעים איפה יש היום "הלל" ונוהרים שם מכל הרחובות הסמוכים. מיד אחר כך, באות נשים מקרובות משפחה ודכות בסמוך לכסא אליהו (ראה להלן) את "הבשמים". זוהי תערובת של מיני תבלינים ופרחים מיובשים, שאבי הבן קונה בכדי להכין מהם את הבשמים המגשים לקהל בשעת המילה. הנשים דכות ומגבלות אחר כך את החומר במי בושם, וריחם של הבשמים יהיה ממש משיב נפש¹). בשעת הדיכה שרות הנשים המומחות לכך, והבאות לכל בית שיש ברית מילה, כשהן יושבות תחת "כסא אליהו", שירי קודש על המשיחית

1) בבשמים אלה משתמשים בשעת המילה, כידוע, ואת מה שנשאר היה משהו לוקח אחר המילה ומסתובב על החנויות של היהודים בשוק ונותן לכל אחד קמפוז לברך ולהריח. כל אחד היה שואל: "מה שם התינוק?" ולאחר שהוא שומע את השם ואומר "בסימן טוב", מברך "בורא מיני בשמים" ומריח. הזקן המגיש עונה "ברוך הוא וברוך שמו" ופונה לחנות אחרת. ובמקרה שיש יותר מברית מילה אחת באותו יום, הזקן קורא בשמות כל התינוקות שנימולו באותו יום.

ואליהו הנביא, האבות ומשה אהרן, יוסף הצדיק וארץ ישראל, שבת התורה ועוד. שירים אלה נאמרים בשפה הערבית המדוברת ובמנגינה עממית המושכת את הלב. התוכן עצמו מלא ורווה געגועים חזקים לכל דבר שבקדושה. הוא מביע את כיסופי הדורות לגאולה ולשיבה לארץ ישראל, את הקשר הנצחי של עם ישראל לתורתו ואת האמונה החזקה שרק בה יוכל לחיות ולשוב לימי תפארת עלומיו.

לקבוצת שירים זו, המושרת רק מפי נשים מבוגרות אלה, הבאות בערב יום הברית, או מוזמנות לפעמים לא רחוקות לבתים גם בהזדמנויות שמחה אחרות, קוראים: "ג'נא הספר" = שיר הספר²).

בערב שלפני הברית מתאספים בבית היולדת וקוראים קטע מהזוהר בפרשת "לך לך", המתחיל ב"ויאמר אליו אני אֵל שדי" עד סוף הסדרה, ושירים כמה שירים מענינא דיומא.

להלן כמה בתים מ"ג'נא הספר" שרשמתי מפיה של הגב' אסתר כלפה-סמאוי, אחת השבלים הבודדות שנשארו מקבוצת הנשים המשוררות בדור זה, וספק גדול אם יהיה המשך למנהג יפה זה. הבתים ניתנים בשפה הערבית המדוברת, כפי שהושרו בפי המשוררות, ולצידם אנחנו נותנים את תרגומם העברי.

א) געגועים על ארץ ישראל.

ירושלים נמשילהא. בידי נשעל קנדילהא. בירושלים אבקר. ובידי אדליק הנר.

ונג'יהא. וצצלני למערת לאה. הביאני. למערת לאה הגיעני.

מא תטלע רוחי כאן פיהא. בה תצא רוחי. אעצום עיני.

ולעקובייה אלכל לילהא. מבלעדיה אין לי אחר.

ירושלים... בירושלים...

אלכלילי ולורדי. פרחי וגם נרדי.

ונסללם פי אלי ענדי. ואטוש הוני ומאודי.

ונג'יב בנתי מעא ולדי. ואביא את בתי, בני ונכדי.

ולעקובייה אלכל לילהא. מבלעדיה אין לי אחר.

ירושלים... בירושלים...

לענין הגשת הבשמים והברכה, יש לומר שזה בא לזכות את התינוק הרך ואת הוריו במצוות הברכות הרבות הנאמרות על הבשמים מפי רבים (כמו שנהוג — להבדיל בין המתים ובין החיים — שכשיש הזכרה של נפטר, ביום ה"שבעה" או ביום השלושים, מי שהוא מסתובב בשווקים עם שברי כעכים, ממה שהכינו בבית הנפטר לסעודת ההזכרה, ונותן לאנשים לברך "מזונות". הוא מגיש את חתיכת הכעך וקורא בשם הנפטר והאיש המקבל אומר "מנוחתו בגן עדן", שהכוונה כאן בודאי להרבות ברכות לעילוי נשמתו של הנפטר). אך לא ידעתי טעם לשאלת "מה שם התינוק?" אולי רק סקרנות בעלמא או סתם בכדי להכנס בשיחה עם מגיש הבשמים. וייתכן גם בכדי לומר "בסימן טוב", שהיא ברכה לתינוק, ומזכירים את שמו בכדי שתחול עליו הברכה.

(2) סתם "ספר" בפי יהודי לוב, הוא ספר תורה. ומכיוון שאת השירים האלה שרות הנשים שהיו באות בכל ערב שבת ומועד לבית הכנסת הגדול ולעוד כמה בתי כנסיות בעיר, בכדי לטאט ולשטוף הרצפה וגם לנקות את נרות השמן ולהכין פתילות וכו', ורבות מהנשים הגרות בסביבות בתי הכנסת האלה, מביאות לזקנות כיבודים ממאכלי השבת שהכינו, עם קפה או גם קצת "משקה", ושמחות יחד אתן שמחת מצוה לפני ארון התורה ("היכל" בפי יהודי לוב), על כן קראו לשירים אלה "ג'נא הספר".

ומן אלבחר טלעו אלביבאן.
ג'והר יעקות ומרג'אן.
ויקטע זרריעת המן.
ולעקובייה אלכל לילהא.

ירושלים...

ומן הים יצאו שערים ⁽³⁾
אבני יהלום וספירים.
וזרע המן ישמיד יחרים.
מבלעדיה אין לי אחר.

בירושלים...

(ב) בכבוד אליהו והתורה.
ג'אנא אליהו.
ג'אנא הזוהר ואלמילה.
זג'רתו עלה הנביא אליהו.
יתג'ללא עלינא.

הלילה הוא נתגלה.
בא לזוהר ולמילה.
הריעו לאליהו לטוב זכור.
חיש מהר לנו יסור.

הבט ללחפרה.
ותתיתלו תורתו.
יא עממתו בששרי בזה:
האדה כביר צלאתו.

גולד תינוק חדש.
מהר הכינו לו חומש.
הדודה, בשרי נא הוריו:
עילוי יהיה בין חבריו.

נג'נני ג'נאיה.
זנזיד פי חססי.
עלא אליהו.
קאעד עלא אלכרסי.

אשיר שירי.
וקולי אשא.
לכבוד אליהו.
יושב על כסאו הנישא.

(ג) בכבוד משה.
מנין טלע משה.
זטלע עלא ראץ אג'בל.
ועטאה רבבו.
צחחה קוייה פנצ'ר.
ונצ'ר בעינו.
פי ירושלים ולבחר.

וכשעלה משה.
אל ראש הפסגה עלה.
ויתן לו ה'.
כוח וראות מעולה.
וירא בעינו.
ים ירושלים ⁽⁴⁾ וגבולה.

מימה תזג'רת.
רחל בשוישה זהר.
ואנא בטארי.
נצ'רב עלא שט אלבחר.
נטלב מולאנא.
חתא חד מננא מא ינצ'ר.

מימה ⁽⁵⁾ צוהלת.
רחל מי בושם תטפטף.
ואני עם תוף.
על חוף הים אתופף.
אנא, אלוקי,
חומתך אותנו תקיף.

(3) על פי האמור במסכת בבא בתרא דף ע"ה שתלמיד אחד לגלג על דברי ר' יוחנן שדרש: "עתיד הקב"ה להביא אבנים טובות גדולות מאוד ולהעמידן בשערי ירושלים". לימים נטרפה ספינתו של אותו תלמיד בים וראה במעמקים מלאכים יושבים ומנסרים אבנים טובות ומכנינים מהן שערים למקדש. לקיים מה שנאמר: "ושערייך לאבני אקדח" (ישעיה נ"ד).

(4) "ירושלים" — כינוי לכל ארץ ישראל בפני המון העם.

(5) "מימה" — כינוי של חיבה למרים הנביאה.

הבאתי כאן מקצת מן המקצת משירות אלה, וישנם עוד עשרות רבות של בתים בשבח האבות, יוסף הצדיק ושאר הצדיקים ועוד ועוד, וכולם בנויים על פי מדרשי חז"ל.⁶

על כסא שתולים בחדר-היולדת ומכסים אותו בטלית ועליה מפה של ס"ת שלוקחים מבית הכנסת, מניחים צלחת מלאה חול נקי, המשמש למחר בשעת המילה להטמנת הערלה ולשפיכת דם המציצה מפי המוהל. על החול מניחים שתי ביצים הנשארות עם הצלחת למשך כל הלילה על הכסא (הנקרא בשם "כסא אליהו הנביא", שעליו "ישב" אליהו ז"ל הנוכח בשעת הברית — לפי המסורה)⁷. את הביצים

(6) לא אוכל לסיים את החלק הזה בלי להזכיר פרט אחד המעניין והחשוב מאוד מבחינה היסטורית ואשר מצא את ביטויו והדו בשירה זו במשך דורות רבים עד היום. ידוע כי תנועת השבתאות (אלה שנהו אחר משיח השקר שבתאי צבי ותלמידו נתן העזתי) נפוצה בזמנו בכל ארצות הים התיכון ועד לשערי טריפולי הגיעה. אמונה זו העמיקה שרשים בלבבות ההמונים עד שהגיעו להעמיד נרות תמיד דולקים לכבודו של שבתאי צבי בבתי הכנסת בטריפולי. גשים היו נודדות שמן ומביאות לכבודו ואת בניהן היו קוראות על שמו. מפיו של ר' ציון ואתורי הי"ו שמעתי שבבית הכנסת העתיק שבטריפולי, הידוע בשם "אלתאלתה" (=השלישית, כנראה, הוא השלישי בין בתי הכנסת שנבנו בטריפולי) היה נר לכבודו של "שבתאי בן ציבא", ונשים היו באות לשם, מדליקות אותו ושרות את "ג'נא הספר" ומתחילות את השיר בבית הזה

חנן יא רחמאן.

שלח המשיח ואתו נתן.

ויחלפו יגוני הזמן.

נשוב נשלוט עם שולטן.

חנן יא רחמאן.

גיב אלמשיח ומעאה נתן.

וירוח כל אהואן.

נולליו נחכמו מעא סלטאן.

וקרה פעם שהמנוח הרה"ג ר' כמוס פלאח זצ"ל (מי שהיה אב"ד בבנגאזי ונפטר שם בסוף שנות מלחמת העולם האחרונה) היה בביהכ"נ הג"ל ושמע את שירתן של הנשים לכבוד "המשיח שבתאי בן ציבא", עמד ושיבר את הנר והוכיח את המשוררות על טעותן. וקבלה בידי יהודי טריפולי, ששני הקדושים (מוראבטינ) של הערבים: סי יעקב וסי עמראן, ואשר קברותיהם מצויים בשני קצוות רחוב היהודים בטריפולי, אינם כי אם שניים מתלמידיו של שבתאי צבי שברחו לטריפולי לאחר שהוא נתפס. ומצאתי בספר "הגיד מרדכי" כת"י של הרה"ג ר' מרדכי כהן זצ"ל (הספר נמצא בבית הספרים הלאומי בירושלים) שכותב בקשר לכך:

"בימי שבתי צבי ושרשה אמונה שלמה בלב היהודי כי שבתי צבי משיח, ובמקום שהיו גוהגים במספר השנים ליצירה, לקחו להם החשבון בימים ההם בשטרותיהם לומר, בשנה פלונית למשיח צדקנו שבתי צבי".

הנשים אז חיברו להן שיר קדוש לשמו ולשם תלמידו נתן העזתי. ראש השיר הנז': "חנן יא רחמן, גיב אלימשיח ומעאה נתן". אך הדיין ר' אברהם אדאדי מחה בהן בשנת כת"ר (1860), והפך להן הגרסא כי במקום "ומעאה נתן" יאמרו "ולויתן" עכ"ל.

(7) על חזק אמונת העם בהופעתו של אליהו ו"ישיבתו" על כסאו בבית שיש בו ברית, תעיד עובדה זו שסיפר מר צ. שקד:

"מורי במקצוע המילה הוא המוהל הותיק ר' מכלוף עטיה הי"ו. הוא סיפר לי שפעם אחת, בכפר עמרוץ, נכנס לבית היולדת הוא וכמה אנשים בכדי לקרוא את ה"זוהר" שגוהגים לקרוא בערב יום המילה. עוד מלפני שנכנסנו לבית התפלאנו על השקט הבלתי רגיל במסיבות כאלה. בבית התהלכו הנשים על בהונות רגליהן ומעיניהן האדומות מרוב בכייה, נשקפה דאגה עמוקה לאין סוף. נכנסנו ושאלתי לסיבת הדבר והודיעו לי שאבי הבן נפל באופן פתאומי לחולי, ומצבו כעת הוא מסוכן מאוד. נכנסתי וראיתי שבאמת מצבו של אבי הבן — שרק לפני שעות חזר מעבודתו בריא אולם — הוא בכל רע. רעיון נצנץ בראשי באותו רגע ובקשתי שיגישו לי כוס מים, לקחתי את הכוס ושמתי אותה על "כסא אליהו" וצויתי להתחיל בקריאת הזוהר, הורדתי את כוס המים ונתתי לחולה לשתות

נותנים אחרי הברית לאשה חשוכת ילדים ומאמינים שזו סגולה לעקרות. ממעל לראשה של היולדת עושים — מציאתו הראשונה של התינוק — צורת מפתח (על הקיר או בניר שתולים על הקיר). זה רמז למה שנאמר בתלמוד שמפתח של חיה (יולדת) הוא אחד משלשת המפתחות המסורים בידי הקב"ה. על דלתות חדרה של היולדת תולים שני ניירות שבהם מודפסים השבעות וקמיעות נגד כל מיני מזיקין העלולים לבוא לבית היולדת ולהזיק לאם ולתינוקה.

קריאת שמות

מנהג מקובל לקרוא לנכדים והנכדות על שמות הסבים והסבות הקיימים, וזה גורם שמחה גדולה לזקנים בראותם שעוד בחיים חיותם רואים את שמם מונצח בנכדיהם. בניגוד למנהגם של אחינו האשכנזים שעושים את זה רק אחר מאה ועשרים שנה.

מקובל בכל ערי לוב, וגם כיום בריכוזים שבהם נמצאים עולי לוב, שכשיש ברית מילה בעיר אין אומרים תחנון בכל בתי הכנסת בתפלת שחרית. מקורו של מנהג זה היה מדורות ראשונים שבכל טריפולי היה רק בית כנסת אחד ומתפללים מניין אחד, וביום שיש ברית מילה נמצא בלי ספק עם המתפללים גם אבי הבן והסנדק וכו'. וגם כאשר גדל הישוב ורבו בתי הכנסת והמניינים, המשיכו לנהוג כך עד היום. ועיין ב"השומר אמת" להגר"א אדאדי זצ"ל, סימן ל"ג.

הרה"ג ר' אברהם אדאדי זצ"ל, בספרו "ויקרא אברהם" כותב: "המנהג הפשוט בכל ישראל שאין אבי הבן עושה מלאכה ביום המילה, דיו"ט שלו הוא. ואסמכוהו אקרא "ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק". ה"ג מל, וכן אקרא "שש אנכי על אמרתך וגו'" דכל מצוה שקיבלו עליהם ישראל בשמחה עדיין עושין אותה בשמחה".

כיבוד לשכנים

בעלי השמחה שולחים בערב יום המילה לכל קרוביהם ושכניהם (במושבי העולים שולחים לכל המשפחות במושב) צלחת מלאה פולים או חמץ, מבושלים, מאלה שהכינו לכבוד ה"הלל". המשפחה המקבלת את המנחה הזאת, איננה מחזירה את הכלי ריק, היא שמה בו ביצים או כמה כפיות של סוכר ומחזירה לבעלי השמחה. מנהג זה שלא להחזיר כלי שבו הובאה איזו מנחה, ריקן לבעליו, נהוג בכל המקרים של משלוח מנות, ולא דוקא בשמחת ברית מילה, אלא שהמיוחד בשמחת ברית מילה הוא שמחזירים אחד משני הדברים הנ"ל — ביצים או סוכר.

הגיגת הארבעים

במלאת לילד ארבעים יום, עושה לו אמו חגיגה קטנה המתבטאת בהדלקת

באומרי: "שתה את זה! אליהו היה כאן ובלי ספק שם לך רפואה במים האלה". וראו זה פלא: אך שתה החולה את המים, התאווש קצת והוקל לו. הסכנה חלפה ובבית שרתה השמחה, ויהי הדבר למופת ונס. והבריות דיברו על זה במשך שבועות רבים, ומאז היה הדבר למנהג קבוע שעל "כסא אליהו" מניחים כוס עם שמן, ובו משתמשים למריחה במיחשים שונים.

נרות בבית ובבישול פולים או חמץ שמהם היא מחלקת לשכנים. לערב הזה קוראים "ליל הארבעים".

מהו היסוד לזה? — ישנן, לדעתי, שתי השערות:

(א) מספר זה של ארבעים יום מקביל לארבעים יום של יצירת הולד, וכמו שספרה לה האם ארבעים יום בשעת יצירתו עד שנודע לה שנוצר עובר במעיה, כך היא מונה ארבעים יום לאחר הולדו.

(ב) ידוע שאצלנו נהוג שהאם היולדת טובלת לבעלה רק כעבור ארבעים יום לזכר ושמונים לנקבה. סיום תקופה זו של פרישות דרך ארץ בין בני הזוג, מהווה בדרך הטבע, שמחה משפחתית מאופקת שהצניעות יפה לה וכמאמרם ז"ל: מפני מה אמרה תורה מילה לשמונה? שלא יהיו כלם שמחים ואביו ואמו עצובים (מס' נדה ל"א:) ועל כן נהגו בנות ישראל הצנועות ליחס שמחה זו לתינוק הנולד, מה שלמעשה השמחה היא של ההורים.

מה שמחזק השערה זו היא העובדה שלתינוקת חוגגים חגיגה זו בסוף שמונים יום ולא בסוף הארבעים.

יד ספר התורה והשינים

הוד של תמימות קדושה חופף על הרבה ממנהגיהן של אמותינו הטהורות, בנות ישראל בערי לוב. תום וטוהר הנובעים מתוך אמונה צרופה, אותה ירשו מאמותיהן והורישו אותה לבנותיהן מדור לדור.

אחת מהן היא זו שבהגיע התינוק לגיל צמיחת שיני החלב, ובדרך הטבע כרוך זה בדרך כלל עם חום ונפיחות מה בחניכים, אז הן רצות לבית הכנסת הקרוב ומבקשות מהשמש לתת להן את יד הכסף שקורא התורה מחזיק ביד בשעת הקריאה. הן מעבירות אותה פעמים אחדות על חניכי התינוק, ואמונתן חזקה שזה ירך את החניכים ותצמחנה השינים בקלות ללא כאבים יתרים.

כשהתינוק ישן בעריסתו והאם צריכה לצאת לשעה קלה ולהשאיר אותו לבדו, היא שמה ליד ראשו חומש, סידור או תיק הטלית והתפילין, לשם שמירה עליו, ויוצאת בבטחון גמור שלא יאונה לו כל רע.

כניסת הילד לתלמוד תורה

מנהג עממי ומלבב הוא, שהאם לוקחת ביצה שהטילה אותה התרנגולת בפעם הראשונה (תרנגולת מבכירה), שולקת אותה עד שתהיה קשה ומוליכה אותה עם הילד אל הרבי. הרב מקלף את הביצה וכותב עליה את האותיות: ת, צ, ל, מ, מ, ק, י, ג, ע, ו, נ, מ. (ראשי-תיבות של הפסוקים: "תורה צוה לנו משה וגו', גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך"). קורא עם הילד מלה במלה את ברכת "שהכל" ונותן לו לאכול את הביצה. אח"כ לוקח הרבי את החומש וטופח בו בקלות על ראשו של הילד, וכך עושים הילדים הנמצאים — "למען יכנסו דברי תורה בראשו".